

N. de Boer, *Een tikkie tekort. Psychiatrie in Westfriesland 1600-2000* (Hoorn: Stichting Van Dolhuys tot GGZ-centrum, Zwolle: Waanders, 2004, 208 blz., €29,95, ISBN 90 400 8897 7).

Dollen, dwazen, gekken, krankzinnigen en psychiatrische patiënten zijn slechts enkele van de namen die gebruikt werden voor mensen die afwijken van de psychische norm. Zij werden vóór 1850 opgesloten naast misdadigers, drinkebroers en bedelaars. Na 1850 ontstonden er aparte krankzinnigengestichten. Voortaan was een arts verantwoordelijk voor de behandeling van de opgesloten. Deze toenemende medicalisering staat centraal in het boek *Een tikkie tekort*.

De titel, ontleend aan het Westfries dialect, slaat dan ook op twee kanten van dezelfde medaille: aan de ene kant de mensen die een tikkie tekort kwamen, die een steuntje in de rug nodig hadden; aan de andere kant het feit dat West-Friesland lang stiefmoederlijk bedeed was als het ging om instellingen voor geestelijke gezondheidszorg. De komst van een centrum voor geestelijke gezondheidszorg in Hoorn vorig jaar, vormde de aanleiding tot het schrijven van dit boek.

Door het gebrek aan voorzieningen werden Westfriezen met psychische problemen vaak elders behandeld. Daarom wordt uitgebreid stilgestaan bij de geschiedenis van enkele krankzinnigengestichten als Santpoort bij Bloemendaal, Duin en Bosch bij Castricum, de katholieke St. Willibrordusstichting in Heiloo, maar ook verder weg gelegen gestichten als de Valeriuskliniek in Amsterdam en het Amersfoortse Zon en Schild. Hierdoor biedt het boek een veel ruimer overzicht van de geschiedenis van de psychiatrie dan de titel doet vermoeden. Mogelijk heeft de auteur gelijk dat veel Westfriezen in deze gestichten werden opgevangen, maar cijfers of namen geeft hij niet. Iemand die dan ook primair geïnteresseerd is in Westfries geschiedenis, zal zich afvragen waarom deze buiten West-Friesland gelegen gestichten zo uitgebreid worden behandeld.

Natuurlijk is er ook aandacht voor de rijkspsychiatrische inrichting Medemblik. Bekend is in West-Friesland de belediging 'Nôh man, jai ken zò naar Medemblik!' (69) Dit gesticht was echter niet bij uitstek bedoeld voor de inwoners van de regio. Vanaf 1884 werden in het voormalig hoofdgebouw van de marinewerf zwervers, krankzinnig geworden militairen en misdadigers uit het hele land 'verpleegd'. Na 1923 werd het gesticht omgedoopt tot Provinciaal Ziekenhuis, waarbij het tevens diende als overloop voor Santpoort en Duin en Bosch. Hoewel er vanaf toen regelmatig Westfriezen werden opgevangen, was het niet speciaal voor hen bestemd.

Slechts vijftien pagina's worden gewijd aan de behandeling van zotten en dwazen in West-Friesland vóór 1850. Door middel van een aantal levensgeschiedenissen krijgen de Westfriesse dwazen uit deze periode een naam en een gezicht. Na 1850 verdwijnen de dwazen langzaam uit beeld. Wat overblijft, is het verhaal van de psychiatrische instellingen en de personen daar werkzaam. De Bruin slaagt er dan ook niet in die kant van de medaille in beeld te brengen van mensen die een tikkie tekort komen. Dat komt waarschijnlijk door de beschikbare bronnen, een gevolg van de toenemende medicalisering na 1850. Hulpverleners laten relatief weinig papieren na vanwege hun beroepsgeheim. Tegenwoordig worden de dossiers van veel behandelde 'cliënten' enkele jaren na ontslag vernietigd. Dit is een groot probleem voor historisch onderzoek. Volgens mij zou er dan ook naar gekeken moeten worden of met behoud van privacy de medische dossiers toch beschikbaar zouden kunnen komen voor historisch onderzoek.

Aan de andere kant maakt de auteur spaarzaam gebruik van archiefmateriaal. Veel van wat hij schrijft, is gebaseerd op secundaire literatuur en folders, jaarverslagen en beleidsnota's van instellingen op het gebied van geestelijke gezondheidszorg. Hierin zal men weinig materiaal aantreffen om een meer persoonlijk beeld te scheppen van de psychiatrische patiënten.

Waardevol aan deze studie is dat de meest recente geschiedenis wel uitgebreid aan bod komt. De auteur kon daarbij putten uit de geheugens van mensen werkzaam in de geestelijke gezondheidszorg. Hij heeft deze mensen geïnterviewd en juist hun portretten behoren tot de meest levendige beschrijvingen in het werk. Wel dringt hierdoor het behandelingsjargon van de geestelijke gezondheidszorg, de GGZ, in het boek door. Men moet hierbij denken aan termen als *common mental disorders* en *stepped care*. Toch is het boek goed leesbaar en een welkome aanvulling op de geschiedenis van de Nederlandse psychiatrie.

Aron de Vries

B. P. A. Gales, *Delven en slepen. Steenkoolmijnbouw in Limburg. Techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw* (Dissertatie (oorspronkelijk) Nijmegen 2002, Maastrandse monografieën LXVII; Hilversum: Verloren, 2004, 374 blz., €30,-, ISBN 90 6550 788 4).

Gales maakte bij zijn bronnenonderzoek opmerkelijke keuzes. In Nederland aanwezige archivalia zijn nauwgezet en exhaustief geconsulteerd, maar een stap over de landsgrens heen was kennelijk teveel. En dit terwijl de ondernemingen waarover het boek handelt nu eens aan beide zijden van de Nederlands-Duitse grens kolen dolven, dan weer een tijd lang deel uitmaakten van Duitse consortia. Eén onderneming, de Domaniale Mijn te Kerkrade, werd van 1796 tot 1813 en van 1830 tot 1839 uitgebaat namens het Franse, respectievelijk Belgische landsbestuur. Als gevolg van het niet raadplegen van Franse, Duitse en Belgische archiefbronnen worden we over de exploitaties Bostrop, Neuprick en Bleijerheide slechts geïnformeerd aan de hand van terloopse vermeldingen in Duitstalige geschriften en vernemen we over de jaren dat de Domaniale Mijn onder Belgisch bestuur stond alleen uit veel later opgestelde cijferreeksen dat er aanzienlijke investeringen plaatsvonden en de productie toenam.

Veel van deze omissies worden goedge maakt door de gedegen en brede literatuurkennis van de auteur, die zich ook uitstrekt tot mijnbouwkundige, mijnbouwtechnische en algemeen economische publicaties. Bedrijfseconomische geschriften en managementliteratuur worden echter verwaarloosd, wat ertoe leidt dat de gevolgen van investeringsbeslissingen factor voor factor worden geanalyseerd en de lezer pas pagina's verder zicht krijgt op de afwegingen die de bedrijfsleiding bij elke beslissing moest maken en die ook in Kerkrade — gegeven de voorhanden kennis — volstrekt rationeel waren.

De werkwijze van Gales dwingt de lezer tot opperste concentratie, maar het loont. De auteur onderzocht de betekenis van technische innovaties in de Kerkraadse mijnbouw tussen circa 1700 en 1913. Ze kwamen steeds laat tot stand en hadden ook dan nog maar een bescheiden impact. Drie mijnbouwkundige problemen vroegen er om oplossingen, waarbij stoomkracht, dé technische oplossing van de achttiende en negentiende eeuw, van pas kon komen: de bestrijding van de wateroverlast ondergronds, het vervoer van de gedolven steenkool door de mijngangen naar de ophaalschacht en het transport van een bulkgoed van de mijn naar de klant. Maar als gevolg van de omstandigheden waaronder in Kerkrade mijnbouw moest worden bedreven, lag het vaak niet voor de hand naar het wondermiddel te grijpen. Zo hoefden er geen schachten te worden aangelegd tot op grote diepte om de kolen te bereiken. Boven de steenkool zat weinig water en door de betrekkelijk dunne lagen drijfzand kon gemakkelijk met behulp van ambachtelijke technieken een houten kast worden geduwd. Lange tijd was het goedkoper af en toe een nieuwe schacht aan te leggen dan bovengronds kostbare werken uit te voeren die

dwongen vanuit een en hetzelfde punt te werken, waardoor de transportproblemen werden verplaatst naar de ondergrond. Pas in 1828 kreeg de Domaniale Mijn, verreweg de belangrijkste van de regio, door de aanleg van schacht Willem een vaste lokatie, bedrijfsgebouwen van enige omvang en een stoomwerktuig.

Ondergronds viel de wateroverlast voorlopig nogal mee. De oorzaak was van geologische aard. De steenkoollagen liepen in Kerkrade allemaal schuin naar beneden. Het water blokkeerde voor de mijnwerkers nooit de vluchtweg. Alleen om vlot door te kunnen werken moest van meet af aan overtollig water worden afgevoerd. Het probleem werd simpel opgelost door het water te laten stromen naar het vlakbij gelegen riviertje de Worm via een watergalerij die speciaal voor dit doel was aangelegd en getuigde van technisch vernuft. Pas toen men onder het niveau van de Worm ging winnen werd het nodig te pompen. Rosmolens, handpompen en watermolens voldeden daarvoor tot diep in de negentiende eeuw beter dan de volumineuze stoomwerktuigen van die dagen. Ze konden trouwens niet aan de praat worden gehouden met de magere steenkool die men in deze streken won.

Ook voor het transport ondergronds was geen stoomkracht nodig zolang men de schacht voortdurend verplaatste en dientengevolge de afstand tussen het kolenfront en het ophaalpunt gering bleef. Pas toen de winning werd geconcentreerd rond schacht Willem was een machine nodig om de trekkracht te leveren voor de ondergrondse transporten over grote afstand, schuin omhoog. Hij werd, als gezegd, in 1828 in gebruik gesteld.

Nadat de mijn in 1839 door de Belgische overheid aan Nederland was teruggegeven, werd de vraag naar stoom urgenter. De spoorlijn van Antwerpen, via Luik en Aken, naar Keulen was bijna gereed. Luikse en rond Aken gevestigde mijnen zouden de afzet van de Domaniale Mijn in zuidelijke richting zeker opslokken. In 1842 stelde de Nederlandse regering voor ter ondersteuning van de Domaniale Mijn een spoorlijn aan te leggen tussen Aken en Maastricht. De Tweede Kamer meende echter dat het probleem door particulier initiatief moest worden opgelost. Dat gebeurde even later ook. De mijn werd voor 99 jaar verpacht aan de Akens-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij. Ze legde een spoorlijn aan die in 1853 klaar kwam met inbegrip van een aansluiting op de lijn van Aken via Mönchen-Gladbach naar Düsseldorf, zodat ook in het noorden wonende afnemers konden worden bereikt. Het werd een flop. De spoorweg was verliesgevend; de mijn moest de gaten dichten. En het beoogde nieuwe afzetgebied werd pas in de zestiger jaren bereikt toen directeur Van der Elst onder druk van een teruglopende economie besloot *just-in-time* levering aan te bieden. Niemand hoefde nog aan het eind van de zomer zijn hele wintervoorraad steenkool in te slaan. Men kon ze in kleine hoeveelheden krijgen, zodra ze nodig waren. In de regio Sittard-Roermond-Mönchen-Gladbach bestond grote belangstelling voor de gespreide betaling. Een nieuwe afzetniche was geboren.

Gales toont het overtuigend aan. In de jaren 1790 tot 1870, toen stoomkracht in de Belgische provincies Luik, Henegouwen en Oost-Vlaanderen zorgde voor een stormachtige opbloei van de metaalnijverheid, de steenkoolwinning en de textielindustrie had die techniek in het zuid-oosten van Limburg nauwelijks nut. Pas toen de economie een neerwaartse beweging doormaakte, konden de Kerkradse mijnen er dankzij de zuinigheid van de consument voordeel uit trekken. Hij meent daaruit te mogen afleiden dat nieuwe technieken pas werden toegepast als de omstandigheden erom vroegen.

A. Peddemors, L. Samana, ed., *Mozart and the Netherlands. A bicentennial retrospect* (Zutphen: Walburg pers, 2003, 320 blz., €27,50, ISBN 90 5730 244 6).

Deze bundel is samengesteld ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Nederlandse Mozart Vereniging (1902-2002). De jubileumuitgave omvat eenentwintig artikelen, die ondergebracht zijn in een vijftal onderdelen. De auteurs, voor het merendeel Nederlandse musicologen, belichten vanuit verschillende invalshoeken twee eeuwen Mozart-verering. Binnen de vijf hoofdstukken overlappen de artikelen elkaar soms, zodat er uiteindelijk een overzichtelijk geheel ontstaat.

Onder de titel 'The Mozarts on travel' (21-61) beklemtonen enige auteurs het internationale leven van de familie Mozart. Wolfgang Amadeus Mozart (Salzburg 1756-1791) was nog maar zeven, toen hij al samen met zijn twaalfjarige zus Nannerl, die evenals hij een wonderkind was, door zijn ouders werd meegenomen langs de Europese hoven van het ancien régime. Daar componeerde hij en demonstreerde hij zijn muzikale begaafdheid op viool en klavier. De indrukken die hij tijdens deze tournees opdeed en tijdens zijn vele latere reizen, vonden hun neerslag in zijn kunst. In Frankrijk, bij voorbeeld, maakte hij kennis met de lichtvoetige galante stijl die daar aan de hoven populair was en gemakkelijker in het gehoor lag dan de contrapuntische barok. In Italië, waar hij een opdracht had om een opera te componeren, raakte hij zo onder de indruk van Gregorio Allegri's *Miserere*, dat hij het stuk uit zijn geheugen opschreef.

Tamelijk nieuw op het gebied van Mozart-onderzoek is de invloed van Mozart op de muziek van de negentiende en twintigste eeuw. 'Mozart reception and inspiration' (127-159) behandelt dit thema. Natuurlijk had Mozart invloed op latere componisten en werd zijn werk in de loop der tijd op verschillende manieren beoordeeld. Aan het begin van de negentiende eeuw beschreef E. Th. A. Hoffmann Mozarts muziek als 'typisch romantisch', terwijl Mozart aan het eind van die eeuw werd gezien als een klassiek componist. Maar hoewel ook deze muziek als alles aan modes onderhevig is geweest, was de bewondering toch tamelijk constant en zijn elementen ervan bij de moderne componisten terug te vinden.

In het onderdeel 'Mozart for keyboard, winds and musical box' (73-113) ligt de nadruk onder meer op het improvisatietalent van Mozart, Mozarts composities voor speeldozen en de interpretatie en authenticiteit van zijn composities.

Natuurlijk is er in het boek ook aandacht besteed aan de geschiedenis van de Nederlandse Mozart Vereniging zelf. Verder worden de onderzoeksresultaten met betrekking tot Mozart besproken en wijdt de president van de Internationale Stiftung Mozarteum, Friedrich Gehmacher, een artikel aan de doelstellingen, inrichting en toekomstprojecten van dit belangrijke Salzburgse muziekinstituut.

Hoewel het boek in opzet Engelstalig is, zijn enkele stukken, niet alleen die van de twee Duitse medewerkers, in het Duits gepubliceerd. Het zal te maken hebben met de band die de vereniging heeft met de Internationale Stiftung Mozarteum, maar het is niet consequent; temeer daar in de inhoudsopgave sommige van die artikelen — ook weer niet alle — wel in het Engels worden vermeld. In zijn voorwoord zegt de secretaris-generaal van het Mozarteum, Rudolph Angermüller, te hopen dat dit boek in brede kring, in binnen-en buitenland gelezen zal worden, opdat Mozarts grootheid en internationale roem nog meer gevestigd kan worden. Waarschijnlijk is deze Nederlandse bundel daarom Engelstalig en daarom, denk ik ook, worden in sommige van die artikelen bepaalde, voor Nederlanders vanzelfsprekende begrippen, verduidelijkt. Ook eigennamen en straatnamen in Nederland worden vertaald (niet als het een ander, niet-Engelstalig land betreft). Met name in de bijdrage van Nancy van der Elst, 'From Leopold and Johannes I ... to the euro' (43-53) wordt dat irritant. Het kan aan de vertaler liggen; want ieder stuk is door iemand anders vertaald.